

שור שנגח עבד ואמה

שיעור זה קשור לכלל:

תוכן ההלכה קשור לדרך לימודה מן התורה

7

תמצית השיעור: במכילתא דורשים את דינו של שור שנגח עבד ואמה בשתי מידות – דבר שהיה בכלל ויצא להקל ולהחמיר, ודבר שיצא לידון בדבר החדש. שתי המידות מבארות את מהותו של העבד, ששייך לשני מישורים, מצד אחד הוא אדם ככל בן חורין, ומצד שני הוא ממונו של אדם. ועוד, העבד שייך לעולם של תוהו, ועל כן יש חידוש בכך שהשור שנגח אותו נסקל.

הצעת המכילתא

בשור תם נאמר (שמות כ"א, כ"ח):

וְכִי יִגַח שׁוֹר אֶת אִישׁ אוֹ אֶת אִשָּׁה נִמְתְּ סָקוּל יִסְקַל הַשׁוֹר וְלֹא יֵאָכַל אֶת בְּשָׂרוֹ וּבִעַל הַשׁוֹר נָקִי.

ובשור מועד נאמר (שם, כ"ט):

וְאִם שׁוֹר נִגַּח הוּא מִתְמַלְּ שְׁלֹשִׁים וְהוּעַד בְּבַעְלָיו וְלֹא יִשְׁמְרֵנוּ וְהֵמִית אִישׁ אוֹ אִשָּׁה הַשׁוֹר יִסְקַל וְגַם בְּעַלְיוֹ יוּמָת.

ואף בשור שנגח עבד או אמה נאמר (שם, ל"ב):

אִם עֶבֶד יִגַח הַשׁוֹר אוֹ אִמָּה כְּסָף שְׁלֹשִׁים שְׁקָלִים יִתֵּן לְאֲדֹנָיו וְהַשׁוֹר יִסְקַל.

חז"ל דנים מדוע צריך לכתוב בכל מקום שהשור יסקל, שהרי לכאורה די בכך שיהיה כתוב ביחס לשור תם שהוא נסקל, והדבר ילמדנו על המקרים האחרים. לעיל עסקנו בענין שור המועד, ובשיעור זה נעסוק בדברי המכילתא ביחס לשור שנגח עבד או אמה.

דרשו במכילתא (משפטים, פרשה י"א, על פי גירסת הגר"א):

"כמשפט הזה יעשה לו". אין לי אלא ישראל, גרים מנין, תלמוד לומר "אם עבד יגח השור או אמה". אף עבד ואמה היו בכלל "והמית איש או אשה", והרי הכתוב מוציא להקל עליו ולהחמיר עליו, להקל עליו - שאם יפה מאה

מנה נותן שלשים סלעים, להחמיר עליהם - שאם לא שוה אלא דינר נותן שלשים סלעים. דבר אחר, "אם עבד יגח השור או אמה", לחייב על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו. דבר אחר, "אם עבד יגח השור או אמה", בכנעני הכתוב מדבר, או אינו אלא בעברי, כשהוא אומר "כסף שלשים שקלים יתן לאדוניו", הוי בכנעני הכתוב מדבר.

"כסף שלשים שקלים יתן לאדוניו". אחד איש ואחד אשה. "השור יסקל", למה נאמר, עד שלא יאמר יש לי בדין, הואיל והוא במיתה על עבדו ועל אמתו, ואחד במיתה על עבדו ועל אמתו, ושורו במיתה על עבדו ועל אמתו - אם למדת שחלק בינו לבין אחר במיתה על עבדו ועל אמתו, כך נחלוק בין שורו לשור אחד במיתה על עבדו ושפחתו, תלמוד לומר "שלשים שקלים והשור יסקל". דבר אחר, היו בכלל ויצא לידון בדבר החדש והחזירו הכתוב לכללו.

המכילתא דורשת את הפסוק בשתי מידות. האחת: "כל דבר שהיה בכלל ויצא לטעון טוען אחר שלא כעניינו, יצא להקל ולהחמיר". בשניה: "כל דבר שהיה בכלל ויצא לידון בדבר החדש אי אתה יכול להחזירו לכללו עד שיחזירו הכתוב לכללו בפירושו".

על מנת לעמוד על עומקן של הדרשות, נעיין בדברי הרב קוק זצ"ל בעולת ראי"ה למידות אלו, ומתוך כך נשוב אל סוגיית הגמרא. למדנו לדעת שיש קשר בין עומקה של המידה ובין הדין שנלמד בה.

א. להקל ולהחמיר

כך מבאר הרב מידה זו (עולת ראי"ה ח"א, עמ' קפ"ב):

כל דבר שהיה בכלל ויצא לטעון טען אחר שלא כעניינו, יצא להקל ולהחמיר. הכלל הרי הוא עומד ברום עולם השאיפות העליונות, והאידיאלים הנצחיים, בהופעת האור העליון של שמחת ד' במעשיו, המשעשעת לפניו בכל עת. אמנם בזמן שההסתעפות המתנוצצת הולכת ומתפשטת, מחוץ לתאור הכלל, וחודרת היא לעמקם של הדברים המוגבלים, אחרי שנצטמצמו כבר, והרי הטען ההוא הוא שלא כענינו של הכלל העליון, המאיר בשפעת אין-סופו, אז מוכרח הדבר להיות מתקבל מצד שרשו הראשון, שאור הכלל, ותכלית חסד העליון המאיר בו, אין בו שום חמר, שום כובד, שום הכבדה ושום עול, שום דין ושום רגז, וזו היא יציאתו להקל, אבל מאחר שבא הטען למקומו, ותכני ההגבלה השרויים במורד הם מעסיקים אותו, ושם, במקום המושפל, הרי הדיוק, העול, הזהירות וההרחקה מכל כעור ותעוב, גם נגד הנטיה, ונגד הזרמת האורה, כפי מה שהיא מצטירת לפעמים בנפש, הרי היא מוכרחת. וזוהי התכונה של החמר, שיצא לפעמים, גם בזעף לשם הבאה למגמתה העליונה של השאיפה

הקדושה, אשר "הכל מתוקן לסעודה", ו"עולם חסד יבנה", ויצא להקל, ולהחמיר.

הרב מתאר תהליך רוחני של מעבר מן העולם העליון של הכלל, עולם אינסופי, אל המציאות המוגבלת. תהליך זה מתבטא בכרכה שאנו מברכים: "רופא כל בשר ומפליא לעשות", וכפי שמבאר הרמ"א (או"ח סי' ו' סע' א'): "ועוד יש לפרש שמפליא לעשות במה ששומר רוח האדם בקרבו, וקושר דבר רוחני בדבר גשמי, והכל הוא על ידי שהוא רופא כל בשר, כי אז האדם בקו הבריאות ונשמתו משתמרת בקרבו". נקודת ההשקפה שבין האינסוף ובין העולם המוגבל היא פלא אלוקי, שאין אנו יכולים לתפוס אותו.

הכלל העליון הוא אינסופי. מתוך כך, אין הוא נותן מקום לדברים אחרים. הוא ממלא את האינסוף.

כדי שיהיה אפשר להופיע ולקיים מציאות מוגבלת, יש צורך בהסתרה של הכלל. הכלל מסתיר פניו ממציאות מסוימת, ומצמצם עצמו כביכול, ובכך נותן מקום למציאות שבה לא מאיר האור האינסופי. במציאות זו יכול להתקיים עולם מוגבל, שהאור האינסופי מחיה אותו, אך הוא מוסתר ממנו. האור החודר לעולם זה מקבל את תכונות המקום שאליו הוא מגיע, תכונות של הגבלה וצמצום. העולם המוגבל מכיל את שני המרכיבים - את האור האינסופי המחיה אותו, יחד עם תכונות ההגבלה המאפיינות אותו.

כל מציאות הקיימת בעולם באה מכלל עליון, מאידיאלים נשגבים. אלא שאידיאלים נשגבים אינם יכולים ליצור מציאות חלקית, שיש בה חסרון המוליד התקדמות ועשייה. על כן נוצרת מציאות מוגבלת, שאיננה אינסופית, ובה יש חסרון וגם עשייה ועמל, בניה והתקדמות. מקור החיים של מציאות זו הוא בכלל העליון והאינסופי, אלא שהוא מסתיר את פניו כדי לאפשר קיומה של מציאות מוגבלת וחסרה.

כל דבר שהיה בכלל - בכלל העליון האינסופי, ויצא מן הכלל כדי לטעון טוען אחר שלא כעניינו - כדי ליצור עולם שאיננו כענין הכלל העליון, אלא נמוך ממנו, עולם מוגבל ולא אינסופי, יצא להקל ולהחמיר - תכונות העולם העליון יש בהם צד להקל וצד להחמיר. להקל - מצד האור העליון המחיה את העולם המוגבל ומופיע בו, ולהחמיר - מצד הגבולות שנותנים את תכונתם גם לאור העליון המגיע אליהם.

כיצד יש להבין את עניינה של מידה זו ביחס ללימוד של תשלום שלושים שקלים לשור שנגח עבד ואמה?

7

תשלום שלושים השקלים מוגדר כ"טוען אחר שלא כעניינו", שכן הכלל - שור שנגח אדם בן חורין, משלם כופר, על פי שוויו של הנהרג. כיון שכך, הרי שיש בו להקל ולהחמיר. שלושים השקלים הם תשלום קצוב, בין אם הנהרג שוה יותר ובין אם הוא שוה פחות - בין להקל ובין להחמיר.

עבד ואמה יצאו מכלל עליון יותר - מכלל האדם בן חורין, וירדו למציאות של עבד ואמה. מציאות זו יש בה שתי בחינות. מצד הכלל שבאו ממנו, הרי הם בני אדם. הגדרה זו נכונה גם ביחס לעבד ואמה. אולם, מצד שני, הם מקבלים את תכונות העולם שירדו אליו, ומצד זה הם מוגדרים כממונו של אדם. כאשר מת עבדו של אדם אומרים לו: "המקום ימלא לך חסרונו". יש צד שבו העבד נבחן כממונו של האדם, ולא כבן חורין. לאדם אין מידה ושיעור. אין ערך ממוני לחייו של אדם. עבד ואמה, לעומת זאת, חלים עליהם הגבולות של העולם שבו הם נמצאים, ויש לחייהם ערך בדיוק ובמידה. על כן תשלום על בן חורין שמת אינו מדוד וקצוב, אלא משתנה מאדם לאדם, שכן הוא שייך לעולם הכלל, שאין בו קצבה. העבד השייך לעולם שיש בו גבולות וקצבה, אף התשלום עליו הוא מדוד וקצוב. כאשר הוא מת - ניתן לדון בכך מצד הממונו שנחסר לאדם ויש צורך להשלימו, וזהו דבר בעל ערך מדוד.

הרב מלמד, ש"יצא להקל ולהחמיר" - אין זה מצד גובה הסכום שהוא משלם. לא רק מצד שיש עבדים השווים יותר משלושים שקלים ויש עבדים השווים פחות. "להקל ולהחמיר" אלו שתי גישות להתייחס לעבד - האם מתייחסים אליו על פי מקורו העליון, ואז הוא להקל, או על פי העולם המוגבל שהגיע אליו, ואז הוא להחמיר.

ב. לידון בדבר החדש

הדרשה השניה עומדת על הצורך לומר גם בשור שנגח עבד ואמה "השור יסקל". כיון שיצא שור זה לדבר חדש - תשלום שלושים שקלים, אי אפשר להחזירו לכלול - להיות שור נסקל, עד שיאמר זאת הכתוב בפירוש.

עומקה של הדרשה יתבאר אף כאן לאור דבריו של הרב בעולת ראי"ה בביאורו ל"ג מידות.

כותב הרב (עולת ראי"ה ח"א עמ' קפ"ג):

כל דבר שהיה בכלל, ויצא לדון בדבר החדש, אי אתה יכול להחזירו לכלול, עד שיחזירנו הכתוב לכלול בפירוש. הכלל הוא האור האצילי, הנובע ממקור האורה העליונה, שהוא יסוד הכל, ומכון ההיות של הכל. אבל המעמד של הבקשה התהומית עדיין איננו שם, מחפש הוא הרצון המקודש את מקור הכלל, שהוא עוד יותר נשא, יותר נשגב, מעצמותו של הכלל. זהו הדבר החדש. וכשהדבר החדש הזה בוקע, אז הכלל, עם כל תעצומות עזו, נחשב ירוד ומוגבל לגבי אור חדש, נורא ואיום בעדינות קדשו כזה, ואם אנחנו רוצים סוף כל סוף לקבל איזה מושג ואיזו השפעה מן האור החדש הזה, העומד גם למעלה מכל תכן של הכלל, אי אפשר לנו להורידו ולהחזירנו לכלול. ואם כי מבלעדי הכלל אין לנו תפיסה רעיונית וקל וחמר מעשית, צריכים אנחנו שהשביל הזה יעשה על ידי מקורו של האור של כל

החיים, של כל ההיות, שאז במגע הקדש הזה גם עצם תעצומתו של הכלל היא מתעלה. הכתוב, "אנא נפשי כתבית", זהו הכל-היש, היש העולה למעלה מן הכלל, עד שהוא מחזיר גם את הדבר החדש והעליון, שיצא מן הכלל, מפני עלויו מעל הכלל. ובא המושג בברורו אז, שזה הכלל העליון, שהוא מושקף ממעל לכל הכללים, עד שגם הדבר החדש חוזר אליו, זהו כבר אור חודר, שאין בו שום עלטה, שום חביון, הכל אז בהיר וברור, בפירוש, אור שבעת הימים, אור הלבנה כאור החמה. כל דבר שהיה בכלל ויצא לדון בדבר החדש, אי אתה יכול להחזירו לכללו, עד שיחזירו הכתוב לכללו בפירוש.

במידה שהתבארה בתחילת הדברים - "דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל" - הגדיר הרב את הכלל כעולם עליון אינסופי. כאן מגדיר הרב את הכלל כ"אור אצילי".

זוהי הגדרה אחרת של כלל. עולם האצילות הוא עולם מן העולמות שלמטה מן האינסוף. הכלל שבו אנו עוסקים כאן, הוא כלל שנמצא במקום שיש בו מבנה, תהליכים ודינמיקה, ויש גם מה שנמצא מעליו - האינסוף, שבו דובר לעיל. ביחס למציאות האצילית, יש מציאות עליונה יותר, שהרב מגדיר אותה כ"מציאות תהומית" - עולם של תוהו. עולם שבו הכל טוב, בלי גבולות וגדרים, שיש בו גם בחינה של תוהו. זו מציאות לא מסודרת, שכוללת הכל - גם מה שעלול להביא לקלקול ושבירה.

הרב, במאמרו "נשמות מעולם התוהו" (אורות עמ' קכ"א), מבאר כי אלו נשמות שמקורן עליון יותר מן העולם המתוקן שאנו מכירים, ומשום כך אין הן יכולות להופיע כראוי בעולם המתוקן, בעל המסגרות והחוקים. התוצאה היא, פעמים רבות, תוהו ובוהו, שבירה וקלקול.

מציאות של תוהו מגיעה פעמים רבות כאשר יש צורך להופיע "דבר חדש". דוגמא לכך נותן הרב מחזרת ישראל לארצו. זו מציאות חדשה, שרק אנשים שמקורם עליון ביותר יכולים לתפוס אותה. אנשים חיים בתוך מסגרת החיים המקובלת, אינם יכולים לקום יום אחד ולהגיד: בואו נלך לארץ ישראל. הם חיים את המסגרות הנתונות, ועוסקים בשימור ופיתוח של המצב הקיים. נשמות של תוהו יכולות לחשוב על דברים חדשים. יש מי אשר לומד את הדברים החדשים ובונה להם מסגרות של חיים. אלו הם נשמותיהם של צדיקים כדוגמת הרב קוק זצ"ל, מהם אנו למדים לימוד חדש, כדברי התרגום (ישעיה י"ב, ג): "ותקבלון אולפן חדש בחדוותא מבחירי צדיקיא". אנשים אחרים, לוקחים את הדבר החדש ופורצים איתו מסגרות, ויוצרים בעולם המתוקן מציאות של תוהו.

כך יש להבין מידה זו של "יצא לדון בדבר החדש". כדי לדון בדבר חדש יש צורך בלימוד ממקור עליון יותר, ורק הכתוב עצמו יכול להחזיר את הדבר החדש לתוך הכלל המתוקן ובעל המסגרות.

עבד ואמה שייכים לעולם התוהו. "עבדא בהפקירא ניחא ליה". אין הוא חי בעולם של תיקון ומסגרות, אלא בעולם של הפקר.

בעבד ואמה יצא הכתוב לידון בדבר החדש - לחייב שלושים שקלים על מיתתם. הדבר מלמד, כי אין מביטים על ערכו של כל אדם בפני עצמו, אלא כולם שווים. אין מדרגות, ואין יכולת להתקדם ממדרגה למדרגה. זוהי בחינה של עולם התוהו, שבו אין תיקון ועליה ומדרגות בין היצורים.

מאחר שלימד הכתוב את הדבר החדש, היינו יכולים לחשוב שעבד ואמה שייכים בצורה מלאה לעולם של תוהו. אם כך, נגיחתם על ידי השור היא חלק מצורת החיים של עולם זה, עולם ללא חוקים ומסגרות. ניתן היה לחשוב, אפוא, שאין סוקלים את השור. אף השור חי על פי חוקי עולם התוהו, ועל כן הוא נוגח. אין זו יציאה מן הכלל, אלא חיים על פי הסדר של עולם התוהו.

על כן צריך הכתוב להחזירו לכללו בפירושו, ולומר "השור יסקל". בכך מחזיר הכתוב את העבד והאמה לעולם התיקון. אף כי יש להם שייכות לעולם התוהו, הרי הם נידונים על פי שייכותם לעולם התיקון, ועל כן השור הנוגח אותם יסקל.

מכילתא דרשב"י

במכילתא דרשב"י דרשו בצורה אחרת את הפסוקים. לגבי שור המועד דרשו:

"השור יסקל", מה אני צריך והלא כבר נאמר "סקול יסקל השור", לפי שהוא אומר "וגם בעליו יומת", יכול כשם שהשור נסקל כך בעליו נסקל, תלמוד לומר "השור יסקל", השור נסקל ואין בעליו נסקל. ועד אן אני אומר ימותו בעליו, תלמוד לומר "רוצח הוא מות יומת הרוצח", (במדבר ל"ה, ט"ז), רוצח מת בעלים אינן מתים. ועד אן אני אומר ימותו בעליו, תלמוד לומר "כל מכה נפש לפי עדים ירצח את הרוצח" (שם, ל'), ואומר "ולא תקחו כופר לנפש רוצח", וגומר (שם, ל"א) רוצח מת ואין בעליו מתין.

ולגבי שור שנגח עבד ואמה דרשו:

"והשור יסקל" מה אני צריך, והלא כבר נאמר "סקל יסקל השור", מה תלמוד לומר "והשור יסקל", מכלל שנאמר להלן "ואם שור נגח הוא", יכול כיון שנגח אף על פי שלא הימית יהא חייב, תלמוד לומר "השור יסקל" "והשור יסקל", לגזירה שוה מה השור יסקל האמור להלן למיתה, אף השור יסקל האמור כן למיתה. ומה השור יסקל האמור כן במועד ולא בתם, אף השור יסקל האמור להלן במועד ולא בתם, מפני שהיה בכלל ויצא לידון בחדש החזירו הכתוב לכללו.

הדרשה על דבר שיצא לידון בדבר החדש מופיעה במכילתא דרשב"י רק ביחס לשור שנגח עבד ואמה, ולא ביחס לשור המועד.

יתכן שיש לומר, שהמכילתא דרשב"י רואה את עניינו של שור המועד בצורה שונה מהמכילתא דר' ישמעאל.

כאשר שור מועד נוגח, פשוט שהוא נסקל, ואין בכך יציאה מן הכלל. שור המועד מצד עצמו איננו שייך אל עולם התוהו.

7

אולם, כאשר שור נוגח עבד ואמה, הרי שמצטרפים בכך שני דברים - השור, שנגיחתו יכולה לקשור אותו אל עולם של תוהו, והעבד והאמה, שבהפקירא ניחא להו, וקשורים אף הם לעולם של תוהו. במצב זה, יש מקום לומר שנגיחה היא סדרו של עולם התוהו, שאליו שייכים הנוגח והנגח. דבר זה יכול להילמד מהדבר החדש שחידשה תורה בעבד, שהנוגח אותו איננו משלם כופר אלא שלושים שקלים. כופר הוא במקום מיתה, ושלושים שקלים הם קנס בעלמא. שמא מלמדת אותנו התורה בדין זה, ששור שנגח עבד ואמה אינו חייב מיתה, שכן מקרה זה שייך לעולם של תוהו והפקר, ואין חוקים הבאים מיישובו של עולם מחייבים בו?

על כן מחזירו הכתוב לכללו בפירוש, ואומר "השור יסקל". גם מקרה זה נידון על פי החוקים והמסגרות של עולם התיקון, שבו שור שנוגח אדם - ואף עבד ואמה - חייב סקילה.